

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΔΥΑΔΙΣΜΟΥ ΣΤΙΣ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΜΕΝΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΕΣ*

Του κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ε. ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΚΗ (Ph. D.)

Προέδρου του Δ.Σ. τής «Ν. ΑΓΡΕΞ» και τής 'Υπηρεσίας Οικονομικών Μελετών τής Α.Τ.Ε.

Ο σκοπός τής παρούσης μελέτης είναι να εξετάσει τις διάφορες θεωρίες του δυαδισμού και δυαδικής ανάπτυξεως στις αναπτυσσόμενες οικονομίες σε μία προσπάθεια να εκτιμήσει την ισχύ και την αποτελεσματικότητά τους. Μετά από σύντομη επισκόπηση των βασικών διαφωνιών επί του χαρακτήρος και των αιτίων του δυαδισμού, θα εξετασθούν τα προτεινόμενα εναλλακτικά σχήματα οικονομικής ανάπτυξεως και θα προταθεί ένας αποτελεσματικώτερος τρόπος ανάπτυξεως των δυαδικών οικονομιών.

Το πρόβλημα των δυαδικών οικονομιών έχει γίνει το αντικείμενο πολλών συζητήσεων και αντιθέσεων μεταξύ των οικονομολόγων. Οί διαφορές τους φαίνεται να πηγάζουν κυρίως από τις διάφορες αντιλήψεις του προβλήματος του δυαδισμού. Ο 'Ολλανδός οικονομολόγος Boeke περιγράφει τον δυαδισμό όπως τον παρατήρησε στην 'Ινδονησία.

«Κοινωνικός δυαδισμός είναι ή σύγκρουση ενός εισαγομένου κοινωνικού συστήματος με ένα ντόπιο κοινωνικό σύστημα διαφορετικής μορφής. Πολύ συχνά το εισαγόμενο κοινωνικό σύστημα είναι αναπτυγμένος καπιταλισμός. 'Αλλά επίσης μπορεί να είναι σοσιαλισμός ή κομμουνισμός, ή μείγμα αυτών¹».

Ο Boeke πιστεύει ότι ο τρόπος τής κοινωνικής ζωής του χωριού και ο οικονομικός προσανατολισμός των προκαπιταλιστικών κοινωνιών είναι τόσο αντίθετος με την οργάνωση και τις επιδιώξεις του εισαγομένου από τους αποικιοκράτες καπιταλισμού, ώστε ή ενσωμάτωση του πρώτου στο δεύτερο απαιτεί μία ριζική κοινωνική, ήθικη και οργανωτική διαφοροποίηση. Ο Boeke περιγράφει το χωριό σαν μία θρησκευτική κοινότητα αποτελούμενη από καλλιεργητές βασικών ειδών διατροφής και που κυβερνάται από τις κοινές παραδόσεις². Όπως φαίνεται σαφώς, ο Boeke βλέπει τον δυαδισμό κυρίως σαν ένα κοινωνικό πρόβλημα που δεν υπόκειται μόνο σε οικονομικές λύσεις. Σαν αποτέλεσμα, συνιστά άποχη

* Οι ύποσημειώσεις εφίσκονται στο τέλος του άρθρου.

ἀπὸ κάθε προσπάθεια ἐφαρμογῆς τῆς δυτικῆς οἰκονομικῆς θεωρίας στὶς περιοχὲς αὐτὲς³.

Ἐνας ἐντελῶς διαφορετικὸς ὀρισμὸς τοῦ δυαδισμοῦ παρουσιάζεται ἀπὸ τοὺς Fei καὶ Ranis καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς περισσότερους συγγραφεῖς πάνω σ' αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο. Οἱ οἰκονομολόγοι αὐτοὶ περιγράφουν τὴν δυαδικὴ οἰκονομία σάν τὴν «συνύπαρξη ἑνὸς ἀγροτικοῦ τομέως βασικῆς διαβίωσης καὶ ἑνὸς ἐμπορικοβιομηχανικοῦ τομέως»⁴. Ἐπίσης παρουσιάζουν τὶς δυαδικὲς κοινωνίες νὰ χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἀγροτικὸς τομεῖς ὅπου ἡ ὀριακὴ παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας εἶναι ἢ μηδὲν ἢ κοντὰ στὸ μηδὲν σάν ἀποτέλεσμα ὑπερπληθυσμοῦ ἢ ὑποπαραγωγικότητος τοῦ ἐδάφους. Κατὰ τὴν ἀπόψή τους, τὸ βασικὸ πρόβλημα εἶναι ἡ «κρυμμένη ἀνεργία» στὸν ἀγροτικὸ τομέα καὶ ἡ λύση βρίσκεται στὴν ἐξεύρεση τρόπου ποῦ θὰ «μετακινήσει τὸ κέντρο βαρύτητος τῆς οἰκονομίας ἀπὸ τὴν γεωργία στὴν βιομηχανία μέχρι νὰ γίνῃ ἡ γεωργία συμπλήρωμα τῆς βιομηχανίας»⁵.

Κανεῖς ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω ὀρισμοὺς τῆς δυαδικότητος δὲν εἶναι ἐντελῶς ἱκανοποιητικὸς δεδομένου ὅτι ὁ καθένας ὀρίζεται σὲ σχετικῶς στενὰ πλαίσια καὶ φαίνεται νὰ ἀπευθύνεται σὲ περιπτώσεις εἰδικῶν συνθηκῶν. Ὁ Boeke δίνει μεγάλη ἔμφαση στὸν βαθμὸ ἀποξενώσεως καὶ διαφοροποιήσεως ποῦ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μεταξὺ τῶν δύο στοιχείων σὲ μία δυαδικὴ κοινωνία. Πάρα πολλὲς τέως ἀποικίες στὸν ἀνατολικὸ κόσμῳ ἔχουν ἤδη ἀρχίσει μίᾳ πορεία ἐνσωματώσεως τῶν δύο στοιχείων ὥστε νὰ ἀμφισβητεῖται ἡ γενικὴ παραδοχὴ τῆς θεωρίας τοῦ Boeke. Ἐξ ἄλλου, πολλὲς δυαδικὲς κοινωνίες παρουσιάζουν μίᾳ τάση νὰ διατηροῦν ἢ ἀκόμη νὰ διευρύνουν τὸ κενὸ μεταξὺ τοῦ ἀγροτικοῦ καὶ βιομηχανικοῦ τομέως, παρ' ὅλες τὶς μεγάλες διαφορὲς στὶς ἀμοιβὲς καὶ ἐπίπεδα διαβίωσης, τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε προφανῶς νὰ παρακινήσουν μετανάστευση ἐργατικοῦ δυναμικοῦ πρὸς τὶς πόλεις. Ἔτσι τὸ ἀναπτυξιακὸ πρόβλημα εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴν σαφῆ οἰκονομικὴ μεταστροφή τῶν Fei καὶ Ranis ἀλλὰ καὶ πολὺ μικρότερο ἀπὸ τὸν κατακλισμὸ τοῦ Boeke.

Θὰ μπορούσαμε νὰ χαρακτηρίσουμε τὰ ἀναπτυξιακὰ προβλήματα μιᾶς δυαδικῆς κοινωνίας σάν ὅμοια μὲ αὐτὰ ποῦ ἀντιμετωπίζει ἓνας νέγρος ἀγρότης στὶς νότιες Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς. Ὁ νέγρος ἀγρότης ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει ὄχι μόνο τὰ ἀνταγωνιστικὰ μειονεκτήματα μιᾶς μικρῆς παραγωγικῆς μονάδος σὲ μίᾳ φθίνουσα βιομηχανία, ἀλλὰ πρέπει τὸν ἴδιο χρόνον νὰ προσπαθεῖ νὰ ἀντιπαρέρχεται μίᾳ κατάστασι κοινωνικῆς κατωτερότητος σὲ μίᾳ ἀγορὰ ποῦ ἐλέγχεται ἀπὸ λευκοὺς. Ἡ σύγκριση αὐτὴ θὰ γίνῃ κατανοητὴ στὸ τμήμα ποῦ ἀκολουθεῖ ὅπου ἐξετάζονται τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν δυαδικῶν οἰκονομιῶν.

Τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν δυαδικῶν οἰκονομιῶν συγκαταλέγονται σὲ τέσσερις κατηγορίες⁶. Πρῶτον, ἔχουν κυρίαρχο ἓνα ἀγροτικὸ τομέα βασικῆς διαβίωσης. Τρία τέταρτα ἢ καὶ περισσότερο ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ ἀσχολεῖται μὲ ἀγροτικὴ ἐργασία τῆς ὁποίας ἡ παραγωγικότητα εἶναι πολὺ μικρὴ γιὰ νὰ παράγει σημαντικὸ ἐμπορεύσιμο πλεόνασμα. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα ἀγροτικοῦ ὑπερπληθυσμοῦ, ὅπως στὴν Ἰάβα καὶ στὶς ἀκτὲς τῆς Κίνας ὅπου ἐντονὲς καλλιέργειες ἀνταγωνίζονται μὲ φθίνοντα ἀγροτεμάχια καὶ αὐξανόμενον πληθυσμὸν.

σμό, ἢ ἀποτελέσμα τῆς χρησιμοποίησεως ὑποοριακοῦ ἐδάφους καὶ πτωχῶν καλλιεργητικῶν μεθόδων. Ἐπίσης μπορεῖ νὰ προκύψει ἀπὸ ἓνα σύστημα ἰδιοκτησίας τοῦ ἐδάφους κατὰ τὸ ὁποῖο μεγαλοκτηματίες ἀπομυζοῦν τὸ πλεονασματικὸ προϊόν τοῦ ἐδάφους ὑπὸ μορφή ἐνοικίων. Τέλος, ἡ κατάστασις αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐπιβάλλεται ἀπὸ κλιματολογικὰς συνθήκας ὅπως ἀνεπαρκεῖς βροχοπτώσεις (Σιβηρία, Κεντρικὴ Αὐστραλία), ἐπιβλαβὴ ἔντομα ποῦ δημιουργοῦν δυσθενεῖς (Ἰνδία, Κεντρικὴ Αὐστραλία), ἐπιπτώσεις στὴν υγεία τοῦ πληθυσμοῦ (χῶρες τῆς Ν. Ἀμερικῆς καὶ Ἀφρικῆς), ἐπιπτώσεις στὴν υγεία τοῦ πληθυσμοῦ (χῶρες τῆς Ν. Ἀμερικῆς καὶ Ἀφρικῆς), ἢ ἀπὸ συνθήκας δύσκολης διαβιώσεως (ἐρημικὲς καὶ πολιτικὲς περιοχὲς). Σὲ ὅποιαν δὴποτε περίπτωσι ὑπάρχει μία σταθερὴ πίεσις τοῦ πληθυσμοῦ ἐπὶ τῶν διαθεσίμων ἀποδοτικῶν ἐπιπέδων διατροφῆς, ἀνεξαρτήτως ἐὰν ὁ πληθυσμὸς εἶναι πυκνὸς ἢ ἀραιὸς, καὶ οἱ ἐπιπτώσεις διεξάγονται μὲ ὑποτυπώδη μέσα καὶ μὲ ἓνα ἐλάχιστο ἀριθμὸ ζώων.

Δεύτερον, συνήθως ὑπάρχει κάποια πηγὴ ἐσόδων ξένου συναλλάγματος. Αὐτὸ εἶναι αὐτονόητο, δεδομένου ὅτι ἡ ἀπουσία ἐσόδων ξένου συναλλάγματος θὰ ἀπέκλειε τὴν δυνατότητα ἑνὸς συγχρόνου τομέως καὶ ἐπομένως τὴν βάση μιᾶς δυαδικῆς οἰκονομίας. Παρ' ὅλα αὐτά, πολλοὶ συγγραφεῖς ἐπὶ τοῦ θέματος ἔχουν ὀρίσει τὸν τομέα αὐτὸν σὲ πολὺ στενὰ πλαίσια μὲ ἀτυχῆ ἀποτελέσματα ἐπὶ τῶν συμπερασμάτων ποῦ ἔφθασαν. Ὁ σύγχρονος ἢ ξένου συναλλάγματος τομέας μπορεῖ νὰ διαφέρει σοβαρῶς σὲ περιεχόμενον, ὄργανωσις, προσαρμογὴ καὶ κεφαλαιουχικὸ μέγεθος. Ὁ μοναδικὸς συνδετικὸς παράγων εἶναι τὸ ξένο συναλλάγμα ποῦ προσπορίζει στὴν οἰκονομίαν. Σ' αὐτὴν τὴν κατηγορίαν, ὅπως τὴν διευρύνουμε, μποροῦμε νὰ συμπεριλάβουμε ἐξορυκτικὰς ἐπιχειρήσεις ὅπως βωξίτου καὶ σιδηρομεταλλεύματος, ἐπιχειρήσεις πρωτογενοῦς παραγωγῆς ὅπως κακάου, καφέ, κουρμεταλλεύματος, ἐπιχειρήσεις ἐξαγωγικῶν βιομηχανικῶν ἀγαθῶν ὅπως ὑφαντικὰ προϊόντα, ἐλαφρὰ καταναλωτικὰ ἀγαθὰ καὶ ἐπεξεργασμένα μέταλλα. Ἀκόμη ὁ τουρισμὸς καὶ ἡ μεταποικιακὴ βοήθεια μποροῦν νὰ περιληφθοῦν στὸν σύγχρονον τομέαν δεδομένου ὅτι προμηθεύουν συναλλαγματικὸ εἰσόδημα.

Τρίτον, σημαντικὰς διαφορὰς ὑπάρχουν στὶς ἀμοιβὰς καὶ ἐπίπεδα διαβιώσεως μεταξὺ τοῦ τομέως βασικῆς διαβιώσεως καὶ τοῦ συγχρόνου τομέως. Χρησιμοποιώντας μαρξιστικὴ ὀρολογία γιὰ τὴν ἀγορὰ ἐργασίας στὶς δυαδικὰς οἰκονομίας θὰ ἔπρεπε νὰ περιμένουμε τὸν ἀγροτικὸ «ἀνεργὸ ἐφεδρικὸ στρατὸ» νὰ ἐξασκεῖ μία σταθερὴ πίεσις στὴν σχετικῶς ἀνεπαρκῆ ἀστικὴ ἐργασία καὶ νὰ διατηρεῖ τὶς ἀμοιβὰς κοντὰ στὰ ἐπίπεδα ἀμοιβῶν ποῦ ἐπικρατοῦν στὸν τομέαν βασικῆς διαβιώσεως. Ἐν τούτοις, στὶς περισσότερας δυαδικὰς οἰκονομίας ὑπάρχουν μεγάλας διαφορὰς ἀμοιβῶν. Αὐτὸ δύναται νὰ ἀποδοθεῖ μερικῶς στὶς κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν δύο τομέων καὶ στὴν σχετικὴ ἀνασφάλειαν καὶ πολιτικὴν ἀσφάλειαν τῶν ἐργαζομένων στὰ ἀστικά κέντρα. Ἐπιπροσθέτως, μερικῶς μποροῦμε νὰ ἀποδώσουμε αὐτὴ τὴν διαφορὰ ἀμοιβῶν στὴν ὑπαρξὴ ὑποαπασχολήσεως τῆς ἐργασίας καὶ στὴν συνεπαγομένη ὑποπαραγωγικότητα αὐτοῦ τοῦ συντελεστοῦ παραγωγῆς. Εἶναι ἀδιάφορον ἐὰν ὑπάρχει μηδὲν παραγωγικότητα ἢ ὄχι ἐφ' ὅσον δύναται νὰ δεიχθεῖ ὅτι τὸ ὀριακὸ φυσικὸ προϊόν τῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας εἶναι οὐσιωδῶς χαμηλότερον ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ ἐργαζομένου στὸν σύγχρονον τομέαν.

Τέταρτον, ἡ δυαδικὴ ἀσφάλεια τείνει νὰ διατηρεῖται. Ἀκόμη καὶ στὶς περισσό-

τερες βιομηχανικές χώρες υπάρχει κάποιος βαθμός δυαδικότητας παρά το γεγονός ότι μία καινούργια τάξη πραγμάτων αντικατέστησε την παλιά. Το ενοχλητικότερο σημείο αυτού του χαρακτηριστικού των δυαδικών οικονομιών είναι ότι φαίνεται να αυτοδιαιώνίζεται και ακόμη να διευρύνεται με την πάροδο του χρόνου.

Με την ύπαρξη των άνωτέρω χαρακτηριστικών, λίγο ή πολύ σε όλες τις δυαδικές κοινωνίες, τί είδος τεχνικής ή πολιτικής ανάπτυξεως θα προσφέρει την μεγαλύτερη ικανοποίηση στον πληθυσμό; Τρία γενικά πρότυπα σκέψεως έχουν αναπτυχθεί στις δύο τελευταίες δεκαετίες για την έξοδο από τον φαύλο κύκλο της φτώχειας και για την ώθηση της οικονομίας σε μία τροχιά αυτοδυνάμου ανάπτυξεως. Στο επόμενο τμήμα θα περιγραφούν σε γενικές γραμμές αυτά τα τρία πρότυπα ανάπτυξεως και στην συνέχεια θα εκτιμηθούν σε σχέση με τα προβλήματα και δυνατότητες των δυαδικών οικονομιών.

Μία ομάδα θεωρητικών μελετητών της Νοτίου και Νοτιοανατολικής Ασίας υποστηρίζει επιστροφή στον αγροτικό τομέα σαν την μόνη λύση του κοινωνικού δυαδισμού που υπάρχει σ' αυτές τις περιοχές. Βασιζόμενοι πρωταρχικώς στις άρνητικές κοινωνικές επιπτώσεις του δυτικού καπιταλισμού επί των τέως αποικιών, οι Dutt, Boeke και Narayan εκθειάζουν την προκαπιταλιστική παραδοσιακή κοινωνία και υποστηρίζουν ή διαχωρισμό από τον σύγχρονο τομέα ή καταστροφή των δυτικών καπιταλιστικών επιρροών και επιστροφή στην αγροτική ζωή του χωριού.

Ο Dutt έβγαλε το συμπέρασμα ότι πριν εβδομήντα περίπου χρόνια ή Ίνδια κάτω από την διακυβέρνηση των Βρετανών χαρακτηριζόταν από μεθοδική επιδείνωση των Ίνδων καλλιεργητών, λόγω φορολογίας για την υποστήριξη του στέμματος και των πολέμων της αυτοκρατορίας και αργότερα για να υποστηρίξει απαραίτους αστικές μάζες. Ο ίδιος έπίστευε ότι οι λιμοί θα έπαιναν στην Ίνδια εάν οι άρχοντες δεν είχαν όλο το πλεόνασμα των καλών έσοδων από υπερβολικούς φόρους⁷.

Ο Boeke υποστηρίζει τον διαρκή διαχωρισμό του συγχρόνου και παραδοσιακού τομέα με το έπιχείρημα ότι οι δύο αυτοί τομείς είναι τελείως ασυμβίβαστοι. Το συμπέρασμά του αυτό βασίζεται στην παρατήρηση ότι τα κίνητρα των ίθαγενών είναι εκ διαμέτρου αντίθετα από αυτά των δυτικών.

Ο ίθαγενής μας έχει λίγες ανάγκες και τις ικανοποιεί εύκολα. Για να αποκτήσει λίγο περισσότερη ευχαρίστηση ίσως να είναι πρόθυμος όρισμένες φορές να εργαστεί, αλλά λίγο και για σύντομο χρονικό διάστημα μόνο. Μετά από αυτό αποφεύγει, ανεξαρτήτως κερδών, όλη την εργασία ή όποια του αποστερεί την ευχαρίστηση που απολαμβάνει από περισσότερη άναπαυση⁸.

Με άλλα λόγια ο Boeke είσηγείται ότι οι ίθαγενείς, σε αντίθεση με τους δυτικούς λαούς, έχουν καμπύλες προσφοράς αγαθών και εργασίας που κλίνουν προς τα πίσω. Αυτό το έπιχείρημα του Boeke έχει διαψευσθεί από την όλοένα αυξανόμενη ζήτηση των καταναλωτικών αγαθών στις ύποανάπτυκτες χώρες.

Ο κύριος λόγος της πίεσεως για μία αγροτική λύση στο πρόβλημα του δυαδισμού μπορεί να αναζητηθεί στα έντονα αντιαποικιακά αισθήματα από το

1950 τὰ ὁποῖα ὀδήγησαν στήν ἀπόρριψη τῶν πάντων πού εἶχαν σχέση με τοὺς προηγούμενους κυβερνήτες. Ἐπίσης ἓνας ἄλλος λόγος ὑποστηρίξεως τῆς ἀγροτικής λύσεως μπορεῖ νὰ βρισκεται στὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχει μία λανθασμένη ἀντίληψη τῆς πορείας οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη, θεωρεῖται πολὺ συχνὰ σὰν μία ἀναδιοργάνωση τῶν συντελεστῶν παραγωγῆς καὶ διανομῆς τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ στήν πραγματικότητα ἡ ἔννοια αὐτὴ περιλαμβάνει πολὺ περισσότερα ἀπὸ αὐτό.

Ὅταν μιλοῦμε γιὰ ἀνάπτυξη σκεφτόμαστε μία διαρθρωτικὴ ἀλλαγὴ τῆς κοινωνίας. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀλλαγὴ πρέπει νὰ σημαίνει ὄχι ὀργανικὴ ἢ προοδευτικὴ ἐξέλιξη ἢ ὁποῖα εἶναι ἀπλῶς μία ποσοτικὴ ἐπέκταση, ἀλλὰ νεοεφαρμοσθεῖσες μεθόδους πού περιλαμβάνουν ποιοτικὲς ἀλλαγές. Ἔτσι τὸ πρόβλημα τῆς διαρθρωτικῆς ἀλλαγῆς εἶναι ζήτημα μεταβάσεως ἀπὸ ἓνα κοινωνικοοικονομικὸ σύστημα σὲ ἓνα ἄλλο κοινωνικοοικονομικὸ σύστημα⁹.

Οἱ σαφέστερα ἐκφραζόμενοι τρόποι ἀγροτικῆς ἀναπτύξεως ἀναφέρονται στήν Ἰνδία καὶ πηγάζουν ἀπὸ τὰ διδάγματα τοῦ Gandhi πού χαρακτηρίζονται μὲ τὸν ἐκθειασμὸ τῆς ἀπλῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ. Ὁ ἰσχυρισμὸς εἶναι ὅτι τὰ κακὰ τῆς ἀνεργίας, ἀποξενώσεως καὶ κοινωνικοῦ διαχωρισμοῦ τὰ ὁποῖα συχνὰ συνοδεύουν τὴν ἐκβιομηχάνιση εἶναι ταυτοχρόνως ἀναπόφευκτα καὶ μία ὑψηλὴ τιμὴ γιὰ τὴν ἐπίτευξη περισσοτέρων ὕλικῶν ἀγαθῶν. Ἐντὶ αὐτῶν, οἱ ὑποστηρικτὲς αὐτῆς τῆς σχολῆς προσφέρουν ἓνα σχῆμα πλήρους ἀπασχολήσεως βασιζόμενο στήν αὐτάρκεια τοῦ χωριοῦ μὲ τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ ἀποκέντρωση καὶ ἐκβιομηχάνιση τῆς ὑπαίθρου δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστα μὲ τὶς ἐπιστῆμες καὶ πρόοδο¹⁰. Στὴ συνέχεια ἐφιστᾶται ἡ προσοχὴ τῶν ὑπευθύνων γιὰ τὶς δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις καὶ οἰκονομικοὺς κινδύνους πού περιλαμβάνονται στήν ἀνάπτυξη τῶν ἐμπορικῶν καλλιεργειῶν ἀντὶ ἐσοδεῶν βασικῆς διατροφῆς¹¹. Ἐκτὸς ἐὰν παράγεται τοπικῶς¹². Ἡ θέση αὐτὴ δὲν εἶναι ἐντελῶς χωρὶς ἀξία. Ἴσως τὸ σχέδιο τοῦ Gandhi νὰ ἀντιπροσώπευε μία ἀκραία ἀντίληψη, δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ θεωρηθεῖ πιὸ ἀκράϊο ἀπὸ τὴν ἀναγκαστικὴ κατανάλωση τῶν προηγμένων οἰκονομῶν. Ὁ Narayan συμπεραίνει: «Ὁ Gandhi πιστεῖ στήν αὐξηση ὄχι μόνο τοῦ ἐπιπέδου διαβίωσης ἀλλὰ ἐπίσης στήν βελτίωση τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς»¹³.

Ἐνα δευτέρου πρότυπο ἀναπτύξεως μᾶς δυαδικῆς οἰκονομίας βασιζέται στήν κατακόρυφη ἀνάπτυξη τῆς Ἰαπωνίας κατὰ τὸ τέλος τοῦ 19ου καὶ ἀρχῆς τοῦ 20ου αἰῶνα. Ὅταν τὸ 1868 ἡ δυναστεία τῶν Meiji ἀποκαταστάθηκε, ἡ Ἰαπωνία ἦταν κυρίως μία φεουδαρχικὴ χώρα ἀγροτικῆς βασικῆς ἐπιβίωσης. Περίπου 80 % τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἦταν ἀγρότες καὶ 75 % τοῦ συνολικοῦ ἀγροτικοῦ προϊόντος καταναλίσκεται ἐπιτοπίως¹⁴. Οἱ φεουδάρχες εἶχαν ὑπὸ τὸν ἑλεγχό τους τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ καλύτερου ἐδάφους ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐπαιρναν σχετικῶς ὑψηλὸ ἐνοίκιο. Ἡ εὐρεῖα φεουδαρχικὴ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας ἐμπόδιζε τὴν κινητικότητα καὶ σχηματισμὸ τοῦ βιομηχανικοῦ κεφαλαίου καὶ ἡ παραγωγὴ τῶν ὑποκαταστάσεων βιοτεχνιῶν ἦταν προσανατολισμένη στήν κάλυψη τοπικῶν ἀναγκῶν¹⁵.

Αυτός ο συνδυασμός περιστάσεων δεν διαφέρει πολύ από την οικονομική ατμόσφαιρα που επικρατεί σε πάρα πολλές υποανάπτυκτες χώρες σήμερα. Το γεγονός ότι η Ίαπωνία μέσα σε 40 χρόνια έγινε μία υψηλώς παραγωγική βιομηχανική χώρα έκανε πολλούς συγγραφείς να συμπεράνουν ότι παρόμοια πολιτική έπρεπε να ακολουθηθεί από τις σημερινές αναπτυσσόμενες οικονομίες. Τα κύρια σημεία της Ίαπωνικής έμπειρίας αναλύονται στις γραμμές που ακολουθούν.

Η ανάπτυξη της Ίαπωνίας κατά την περίοδο 1880 - 1900 έχαρακτηρίζετο από αποκεντρωμένη ανάπτυξη και αύξανόμενο αγροτικό προϊόν. Και τα δύο χαρακτηριστικά αυτά απέδιδοντο κατά κάποιο τρόπο στην πολιτική της κεντρικής κυβερνήσεως αλλά ήταν κυρίως τα αποτελέσματα της μακράς φεουδαρχικής οργανώσεως της Ίαπωνίας.

Κατά τα μέσα του 19ου αιώνος, βιομηχανίες που αποτελούσαν κάποτε προνόμια ομάδος βιομηχάνων υπό την φεουδαρχική ή αυτοκρατορική προστασία είχαν διασκορπισθή στις περισσότερες πόλεις και χωριά της χώρας. Αυτή η διασπορά ήταν στενά συνδεδεμένη με την διασπορά της έμπορικης οικονομίας σε όλη την χώρα¹⁶.

Το σκόρπισμα αυτών των μικρών βιομηχανιών απέτέλεσε μία συνεχή πηγή πεπειραμένων επιχειρηματιών και βιοτεχνών απαραίτητων για την ταχεία οικονομική ανάπτυξη της περιόδου που ακολούθησε. Οί μεγαλοκτηματίες οί όποιοι χρηματοδοτούσαν το ύψηλό επίπεδο διαβιώσεώς τους από τα αγροτικά πλεονάσματα υποκινήθηκαν να αυξήσουν το αγροτικό προϊόν για να ανταπεξέλθουν στις δαπάνες τους¹⁷. Οί κεφαλαιουχικές αυτές συσσωρεύσεις έγιναν η πρωταρχική πηγή των βιομηχανικών επενδύσεων¹⁸. Τέλος, τα κέντρα διασποράς κεφαλαίου και η απελευθέρωση εργατικού δυναμικού από την γεωργία κατά την περίοδο 1880 - 1900 προμήθευσαν όλα τα απαραίτητα στοιχεία για μία ταχεία οικονομική ανάπτυξη χωρίς τις κοινωνικές πιέσεις που δημιουργεί η μετανάστευση στα αστικά κέντρα.

Βασιζόμενοι στο Ίαπωνικό πρότυπο ανάπτυξεως, διάφοροι οικονομολόγοι πιστεύουν ότι οί υποανάπτυκτες χώρες θα μπορούσαν να επιτύχουν υψηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξεως υιοθετώντας μία πολιτική ή όποια θα (1) υποκινούσε τους μεγαλοκτηματίες να στρέψουν τα κεφάλαιά τους προς βιομηχανικές επιχειρήσεις, (2) αποκέντρωνε την ανάπτυξη στα περιφερειακά κέντρα και (3) επέδωκε να αυξήσει την παραγωγικότητα της γεωργίας. Ένώ αυτοί οί σκοποί παρουσιάζονται λογικοί, θα πρέπει να τονιστεί ότι η έμπειρία της Ίαπωνίας ήταν κυρίως το αποτέλεσμα της εφαρμογής του κατάλληλου καταλύτη (ή προοδευτική κυβέρνηση Meiji) σε ένα μοναδικό συνδυασμό περιστάσεων. Στις περισσότερες σημερινές υποανάπτυκτες χώρες μεγαλοκτηματίες δεν υπάρχουν, οί μικρές βιομηχανίες δεν είναι εύρέως διεσπαρμένες και οί έσοδιες βασικής διαβιώσεως δεν είναι εύκολα έμπορευσιμες. Έτσι, ενώ η συγκεκριμένη μορφή της Ίαπωνικής πορείας ανάπτυξεως δεν εφαρμόζεται σ' αυτές τις χώρες, η ακολουθία ανάπτυξεως — γεωργία, μικρή βιομηχανία, κεντρική βιομηχανία — θα μπορούσε να αποδειχθεί γενικότερα εφαρμόσιμη. Η δυνατότητα αυτή θα έρευνηθεί έκτενέστερα στο τμήμα IV.

Τὸ τρίτο πρότυπο ἀναπτύξεως τῶν δυαδικῶν οἰκονομῶν περιλαμβάνει μία πορεία ἀναγκαστικῆς ἐκβιομηχανίσεως πού χρηματοδοτεῖται μὲ καταναλωτικῆς θυσίας ἀπὸ τὸν ἀγροτικό τομέα. Τὰ διάφορα προτεινόμενα σχήματα, βασιζοῦνται γενικῶς στὸ Σοβιετικὸ παράδειγμα ταχείας βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως μετὰ τὸ 1930. Μὲ αὐτὴ τὴν ἄποψη εἶναι σύμφωνοι καὶ οἱ Hirshman, Nurkse, Lewis καὶ Rostow¹⁹. Οἱ διαφορὲς τοὺς βρίσκονται στὴν ἐπιλογή τῆς καλύτερης μεθόδου ἀποσπάσεως κεφαλαίου ἀπὸ τὸν ἀγροτικό τομέα καὶ τῶν πιδ σπουδαίων βιομηχανιῶν πού θὰ δοθεῖ πρωτεραιότητα στὸ ἀρχικὸ στάδιο ἀναπτύξεως.

Χρησιμοποιώντας τὴν Σοβιετικὴ Ἐνωση σάν παράδειγμα, τὸ σύστημα τῆς ἀναγκαστικῆς ἀναπτύξεως περιλαμβάνει γενικῶς (1) τὸν ἔλεγχο τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ καὶ ἀγροτικοῦ προϊόντος, (2) τὴν ἀπορρόφηση «πλεονασμάτων» καὶ τῶν δύο ἀπὸ τὸν ἀγροτικό τομέα καὶ (3) τὴν συγκέντρωση τῶν ἐπενδύσεων στὸν σύγχρονο τομέα μέσῳ ἐνὸς κεντρικοῦ συστήματος προγραμματισμοῦ. Μὲ μία πρώτη ματιὰ αὐτὸ θὰ φαινόταν νὰ εἶναι μία λογικὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ πολιτικὴ ἐφ' ὅσον ἐπέτυχε στὴν Σοβιετικὴ Ἐνωση. Ἀλλά, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς Ἰαπωνίας, τὸ πρότυπο τῆς Σοβιετικῆς ἀναπτύξεως περιελάμβανε πολὺ περισσότερο ἀπὸ ἓνα κεντρικὸ προγραμματισμὸ καὶ ἔλαβε μέρος κάτω ἀπὸ σχετικῶς μοναδικῆς συνθήκες. Ὁ σχεδὸν ψυχροῦμενα κύματα ἀναγκαστικῆς ἀναπτύμενι εἰσβολῆ²⁰ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ προηγούμενα κύματα ἀναγκαστικῆς ἀναπτύξεως²¹, ἔθεσαν σὲ δράση πιέσεις ἀπαραίτητες πού ὀδήγησαν στοὺς ὑψηλοὺς ρυθμοὺς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως τῆς Ρωσίας. Γιὰ τὴν Σοβιετικὴ Ἐνωση κολυμβητικοὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ἦταν κάτι περισσότερο ἀπὸ μεθόδους διοικήσεως. Ἦταν τρόποι μέσῳ τῶν ὁποίων ἡ πολιτεία ἀφ' ἐνὸς ἀπέσπασε θυσίας ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἔθεσε ὑπὸ τὸν ἔλεγχό της τόσο τὴν πορεία οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως ὅσο καὶ τὰ μέσα γιὰ μία ἀναγκαστικὴ καὶ ταχεῖα διαρθρωτικὴ ἀλλαγὴ τῆς οἰκονομίας²².

Ὁ βαθμὸς ἐλέγχου πού ὑπάρχει σὲ ἓνα σύστημα κεντρικοῦ προγραμματισμοῦ Σοβιετικοῦ τύπου εἶναι ἐκτὸς τῶν πολιτικῶν καὶ διοικητικῶν δυνατοτήτων τῶν περισσοτέρων ἀναπτυσσομένων χωρῶν στὶς ὁποῖες ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις εἶναι μόλις ἱκανὴ νὰ ἐπιβάλλει τὴν τάξιν καὶ νὰ εἰσπράξει τοὺς φόρους. Πολὺ περισσότερο, κολλεκτιβοποίηση τῆς γεωργίας ἐπετεύχθη στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση μὲ καταπιεστικὰ μέτρα, μία τιμὴ πού λίγες χῶρες εἶναι πρόθυμες νὰ πληρώσουν. Μία οἰκονομία θὰ ἐξυπηρετεῖτο καλύτερα ἐάν ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις περιορίζε τὴν ἐσωτερικὴ κατανάλωσιν μὲ λιγώτερο ἀμέσους μεθόδους καὶ διοχέτευε τὶς ἐπενδύσεις σὲ περιοχῆς πρωτεραιότητος μὲ οἰκονομικὴ βοήθεια καὶ φορολογικὰ κίνητρα.

Τὰ ἀναπτυξιακὰ σχήματα πού ἀναπτύχθηκαν στὸ προηγούμενο τμήμα δὲν εἶναι χωρὶς ἀξία γιὰ τὶς δυαδικῆς οἰκονομίες, ἀλλὰ καθένα ἀπὸ αὐτὰ ἔχει ἀδυναμίες πού τὸ κάνουν λιγώτερο ἀπὸ ἄριστο. Τὸ ἀγροτικό σύστημα θὰ ἐλαχιστοποιοῦσε τὶς κοινωνικῆς πιέσεις καὶ θὰ μποροῦσε νὰ ἐξασφαλίσῃ ἓνα ἀνεκτὸ ἐπίπεδο διαβιώσεως στὸ μέλλον, ἀλλὰ ἀγνοεῖ τὴν πραγματικότητα τῶν αὐξανόμενων

ύλικών προσδοκιών και την ύπαρξη στις περισσότερες χώρες ενός σημαντικού αστικού πληθυσμού και κάποιας βιομηχανικής βάσεως. Ένα βήμα μετά την αγροτική λύση βρίσκεται η αποκεντρωτική βιομηχανική ανάπτυξη που συνέβη στην Ταϊβανία και η οποία ταυτοχρόνως επλάτυνε την οικονομική βάση και αύξησε την παραγωγικότητα στον αγροτικό τομέα. Όμως, οι προϋποθέσεις για ένα τέτοιο πρότυπο οικονομικής ανάπτυξης δεν υπάρχουν στις περισσότερες αναπτυσσόμενες οικονομίες. Τέλος, το Σοβιετικό σύστημα της αναγκαστικής εκβιομηχανίσεως είναι άναμφισβήτητο ο πιο άμεσος δρόμος ταχείας ανάπτυξεως, αλλά τα κοινωνικά και πολιτικά κόστη είναι ταυτοχρόνως απαράδεκτα και απρόβλεπτα στις περισσότερες χώρες. Προς αποφυγή των αδυναμιών που παρουσιάζουν τα ανωτέρω συστήματα συνιστάται ένα ενδιάμεσο αναπτυξιακό σχήμα το οποίο είναι ταυτοχρόνως γενικώς κατορθωτό αλλά και κοινωνικώς ανεκτό για τις περισσότερες δυαδικές οικονομίες. Το προτεινόμενο αναπτυξιακό σχήμα βασίζεται στην ικανοποίηση πέντε βασικών προϋποθέσεων οι οποίες εξετάζονται λεπτομερώς κατωτέρω.

Πρώτον, η κυβέρνηση της αναπτυσσόμενης χώρας πρέπει να αποκτήσει τον έλεγχο του συγχρόνου τομέως ή της πηγής προσπορίσεως ξένου συναλλάγματος. Υπάρχουν μόνο λίγες τέως αποικίες ή καινούργιες χώρες οι οποίες δεν έχουν ένα ή περισσότερα έμπορεύσιμα προϊόντα. Αλλά σε πολλές περιπτώσεις η ιδιοκτησία των παραγωγικών αυτών πηγών βρίσκεται ή σε ξένα χέρια ή στην κατοχή ολίγων ντόπιων. Εάν αποτέλεσμα, τα κέρδη είτε διοχετεύονται εκτός χώρας είτε πηγαίνουν σε ιδιοκτήτες που τείνουν να τα σπαταλούν για την κατανάλωση εισαγομένων ειδών πολυτελείας παρά να τα επενδύουν σε επιχειρήσεις. Γι' αυτόν τον λόγο θεωρείται απαραίτητο όπως οι βασικές αυτές πηγές εσόδων μεταφερθούν στον έσωτερικό έμπορικό τομέα ή δια έθνικοποιήσεως, απαλλοτριώσεως ή αναγκαστικής πωλήσεως προς το δημόσιο των ελεγχόμενων συμφερόντων. Για να αποφευχθή καταταμαχισμός της πολιτικής δυνάμεως και διοικητικής δυναμικότητας, η κυβέρνηση θα πρέπει να περιορίζει την επέμβασή της στην οικονομία μόνο σ' αυτόν τον τομέα και όχι να μπλέκεται στον γραφειοκρατικό μηχανισμό λειτουργίας έθνικοποιημένων υπηρεσιών και βιομηχανιών.

Η δεύτερη προϋπόθεση μου φαίνεται το πιο σημαντικό στοιχείο για την επίτευξη της αρχικής ώθησεως της χώρας προς ανάπτυξη. Η κυβέρνηση θα πρέπει να συγκεντρώσει τις προσπάθειές της στην βελτίωση της αποδοτικότητας και αποτελεσματικότητας του πρωτογενούς κλάδου που προσπορίζει ξένο συναλλάγμα. Σε πολλές περιπτώσεις αυτός ο κλάδος έχει υποτιμηθή από μεταποικιακά καθεστώτα είτε διότι δεν έχει το γόητρο των τεχνολογικώς αναπτυγμένων βιομηχανιών είτε διότι συνδέεται με την αποικιακή περίοδο κατά τρόπο άρνητικό. Όμως τα προϊόντα αυτά είναι εκείνα τα οποία πολύ συχνά προσφέρουν τις καλύτερες ευκαιρίες για μία βραχυχρόνια αύξηση εσόδων δεδομένου ότι είναι καθιερωμένα και με γνωστή δυναμικότητα στην αγορά. Σχετικά με αυτό το σημείο ο Πα Μυϊντ πιστεύει ότι :

«...ή επέκταση στις εξαγωγές των πρωτογενών προϊόντων ακόμη

κονομίας είναι ή δημιουργία, μακροχρονίως, βιομηχανιών και οικονομικών μονάδων ικανών να ανταγωνίζονται στις έσωτερικές και διεθνείς αγορές χωρίς ειδική βοήθεια. Ο προγραμματισμός μιας μακροχρονίου βιομηχανικής ανάπτυξεως θά πρέπει να βασίζεται σε παραγωγικά και έμπορικά πλεονεκτήματα παρά σε μία πολιτική απολύτου εισαγωγικής ύποκαταστάσεως, εκτός εάν ή χώρα είναι τόσο μεγάλη ώστε να δύναται να επιτύχει οικονομική αυτόταρξεια χωρίς σημαντική απώλεια αποτελεσματικότητας. Μόνο ή Κίνα και ή Ίνδία και ίσως δυο ή τρεις ακόμη χώρες τηρούν αυτό το κριτήριο από τις σημερινές αναπτυσσόμενες οικονομίες. Για μικρές αναπτυσσόμενες χώρες ή οικονομική τους επιβίωση επιβάλλει άπαραιτήτως είσοδο σε περιφερειακές ενώσεις μια και δέν μπορούν να ελπίζουν να επιτύχουν οικονομική αυτόταρξεια. Η συμμετοχή τους σε έμπορικές ενώσεις θά επέτρεπε την ανάπτυξη ενός βιομηχανικού κλάδου σε προϊόντα στα όποια ή χώρα πλεονεκτεί. Οί πρόσφατες τάσεις στο παγκόσμιο έμπόριο και ή όργάνωση και ανάπτυξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων ύποδηλούν ότι ή οικονομική απομόνωση μπορεί να καταστεί πολύ δαπανηρή στο μέλλον για τις χώρες που θά την επιδιώξουν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Boeke J. H., *Economics and Economic Policy of Dual Societies*, New York, 1953, σελ. 4.
2. *Ibid.*, σελ. 27.
3. *Ibid.*, σελ. 143.
4. Fei John, and Ranis Gustav, «Agrarianism, Dualism and Economic Development», in Adelman and Thorbecke, *The Theory and Design of Economic Development*, Baltimore, 1966, σελ. 23.
5. *Ibid.*,
6. Η περιγραφή της Δυαδικής Οικονομίας βασίζεται σ' ένα μεγάλο αριθμό πηγών και είναι δύσκολο ν' αναφερθούμε στην κάθε μία χωριστά.
7. Dutt Romesh, *The Economic History of India*, London, 1950, σελ. VI-XIV.
8. Boeke, *op. cit.*, σελ. 8.
9. Itagaki Yoichi, «A Review of the Concept of the Dual Economy», *The Developing Economies*, Vol. 5, No. 4, Δεκ. 1967, σελ. 146.
10. Narayan Shriman, *Principles of Gandhian Planning*, Bombay, 1960, σελ. 57.
11. *Ibid.*, σελ. 58.
12. *Ibid.*, σελ. 74-75.
13. *Ibid.*, σελ. 64.

14. Rosovsky Henry, «Japan's Transition to Economic Growth», *Industrialization in Two Systems*, New York, 1966, σελ. 100 - 102.
15. *Ibid.*, σελ. 101.
16. Craucour E. S., «The Japanese Economy on the Eve of Modernization», *Journal of the Oriental Society of Australia*, Vol. 2, No. 1, 'Ιαν. 1963, σελ. 37.
17. Meier Gerald M., *Leading Issues in Economic Development*, New York, 1964, σελ. 398.
18. Ranis Gustav, «The Financing of Japanese Economic Development», *Economic History Review*, Vol. II, No. 3, 'Απρ. 1959, σελ. 447.
19. Μία αναλυτική περιγραφή των διαφόρων σχημάτων αναγκαστικής ανάπτυξεως, είναι εκτός του σκοπού αυτής της μελέτης. Για περισσότερες λεπτομέρειες συνιστάται στον αναγνώστη, τὸ βιβλίο τοῦ Hagen E., *Economics of Development*, κεφάλαιον 7, ἢ τοῦ Hirshman, *Strategy of Economic Development*, κεφάλαιον 4.
20. Stalin J., *Selected Writings*, New York, 1942, σελ. 200.
21. Levin Herbert S., «Pressure and Planning in the Soviet Economy», στὸ βιβλίο τοῦ Rosovsky, *Industrialization in Two Systems*, New York, 1969, σελ. 266 - 7.
22. *Ibid.*, σελ. 268.
23. Myint Πα, «Economic Theory and Development Policy», *Economica*, Vol. 47, No. 2, Μάιος 1967, σελ. 123.
24. Turgeon Lynn, *The Contrasting Economies*, New York, 1967, σελ. 373.